

Handelende computers: vertegenwoordigers of middelen?

door Jan Dietz

In Computerrecht 1997/5 is het artikel 'Handelende computers' van J. Hage opgenomen. Daarin bespreekt Hage het vraagstuk van de (juridische) handelingsbekwaamheid van computers. De aanleiding daartoe was mijn stellingname inzake het rechtspreken door computers tijdens mijn intrede aan de TU Delft in 1996, nader toegelicht en genuanceerd in een lezing voor Jurix op 25 april 1997. Tijdens het formuleren van mijn reactie kreeg ik inzage in een reactie van Ton Hartlief op hetzelfde artikel en een weerwoord van Hage daarop. Onderstaande reactie heeft dan ook mede betrekking op de laatste twee stukken. Vanwege de eis van beknoptheid, kan ik niet op alle onderdelen ingaan, en beperk ik me tot wat mij de hoofdzaken lijken te zijn. Als concrete casus neem ik de door Hage op bladzijde 222 behandelde kwestie van de twee rechtspersonen A en C (waarom de letter 'B' uit de gratie ligt weet ik niet, maar dat terzijde) en de persoon P die A vertegenwoordigt. Ook Hartlief gaat in zijn reactie in op deze casus en de conclusie die Hage daaraan verbindt.

Mijn belangstelling voor de kwestie of computers kunnen rechtspreken, en ook of ze zelfstandig rechtsgeldige handelingen kunnen verrichten, komt voort uit mijn occupatie als informaticus. Ik houd me in het bijzonder bezig met de aanwending van computers (in bredere zin: informatie- en communicatie-technologie) in organisaties. In de ruim 25 jaar dat ik dit doe, is me steeds weer opgevallen hoe gemakkelijk mensen (de informatici zelf maar ook de zogeheten gebruikers) metafoor en werkelijkheid verwarren. Soms is dat niet erg, maar soms wel, en in toenemende mate meen ik dat een waarschuwend geluid op zijn plaats is. Om die verwarring te ontrafelen en anderen de mogelijk onbedoelde effecten ervan voor te kunnen houden, is het nodig drie aspecten aan informatie/communicatie te onderkennen: de forma, de informa en de performa. Daarbij passend, zijn er drie rollen van mensen te onderscheiden: die van formele actor, die van rationele actor, en die van sociale actor. Ik zal vooral ingaan op het performa-aspect en dus op de rol van sociale actor, omdat Hage daarover het meest spreekt, en ook omdat het in de metafoorval lopen daar de meest ingrijpende gevolgen heeft (zie voor een uitvoeriger bespreking [Dietz 1996]).

De empirische basis voor het bestuderen van sociale actoren is het communicatieve gedrag dat zij vertonen. In hun onderlinge communicatie gaan sociale actoren commitments aan en komen ze die ook na. Zo worden afspraken en contracten gemaakt en wordt er conform die afspraken en contracten gehandeld. En... zo komen ook institutionele feiten tot stand, bijvoorbeeld de oordelen van rechters. Het aangaan en nakomen van commitments 'werkt' op basis van door de sociale actoren onderling toegewezen bevoegdheden en de daarbij behorende verantwoordelijkheden. Een afdoende verklarende theorie voor dit gedrag is de communicatieve-actie-theorie van Habermas [Habermas 1981]. De door Hage gesuggereerde 'nieuwe' conventiethorie lijkt me daarin geheel en al begrepen te zijn, en is dus overbodig. Volgens de theorie van Habermas is de geldigheid van een (performatief-communicatieve ofwel sociale) handeling bepaald door drie geldigheidsaanspraken: de waarheidsaanspraak, de juistheidsaanspraak en de waarachtigheidsaanspraak. De juistheidsaanspraak is hier van bijzonder belang omdat daarmee de geldigheid in sociale zin, d.w.z. de geldigheid in de intersubjectieve wereld, wordt bepaald. De toets voor die geldigheid is het geheel

van de actuele sociale normen en waarden (die overigens zelf ook het resultaat zijn van communicatieve interactie).

De vraag is nu welke 'dingen' de rol van sociale actor zouden kunnen vervullen. Mijn mening is dat die rol geheel is voorbehouden aan mensen (in hun aspect van sociaal individu) en dus niet toekomt aan artefacten, zoals 'rechtsprekende' computers. Dat vind ik omdat ik het toekennen van bevoegdheid tot (sociaal) handelen en het opleggen van de daarbij behorende verantwoordelijkheid aan artefacten principieel onaanvaardbaar acht. De computer is slechts een *middel* om de interactie tussen sociale actoren tot stand te brengen, en een uitbreiding of vervanging van de rationele capaciteit van mensen. Anders gezegd, een 'rechtsprekende computer' is een ondersteuning van het rationele vermogen van de rechter, en met het oog op de gelijkheid van behandeling van 'gelijke gevallen' is er alles voor te zeggen de computer op grote schaal te introduceren in de rechtspraak. Het vellen van een oordeel blijft echter een sociale handeling, die alleen door een sociale actor met de daarvoor vereiste bevoegdheid kan worden verricht. Alleen indien wij mensen er gezamenlijk toe zouden besluiten artefacten tot volwaardige sociale individuen te verklaren, zouden er rechtsprekende computers kunnen bestaan. Tot die tijd is het adjectief 'rechtsprekend' een misleidende metafoor. Zo'n besluit te nemen, komt me tegelijkertijd als absurd voor.

Wat hiervoor over rechtspreken is gezegd, geldt voor alle sociale handelingen, dus ook bijvoorbeeld voor het plaatsen van bestellingen door rechtspersoon A bij rechtspersoon C. Ik ben het geheel met Hartlief eens, dat het verlaten door P van de organisatie A daar niets aan af doet. Het kan niet anders zijn of de bevoegdheden en verantwoordelijkheden van P zijn overgenomen door (of behoorden ook al toe aan) een of meer andere personen binnen A. Iedere persoon die krachtens zijn contract met de rechtspersoon A bevoegd is commitments aan te gaan met personen (al of niet binnen organisaties) buiten A, is voor die personen een *vertegenwoordiger* van A. Bijvoorbeeld dus de persoon aan de kassa. Ook al doet die zijn werk gedachtenloos, hij blijft daarvoor verantwoordelijk (en bevoegd). Wat binnen organisaties vaak hier doorheen speelt is het mechanisme van *delegatie*. Het zou kunnen zijn dat de bevoegdheid van de kassamedewerker van A een gedelegeerde bevoegdheid is, bijvoorbeeld van de filiaalchef, en dat die verantwoordelijk blijft. Delegatie bestaat tussen sociale actoren, vertegenwoordiging tussen een rechtspersoon en een, daaraan contractueel verbonden, sociale actor. Ik ben het met zowel Hage als Hartlief oneens over de handelingsbekwaamheid van rechtspersonen. Mij lijkt de idee dat rechtspersonen sociale (of rechtsgeldige) handelingen verrichten, een voorbeeld van in de metafoorval trappen. Alleen sociale actoren die hen vertegenwoordigen kunnen dat. Ter illustratie: een organisatie waarvan het aantal deelnemende personen tot nul is gedaald, kan niet meer handelen!

Samengevat, elke computer of elke software-agent (al of niet 'intelligent'), is een middel dat sociale actoren kunnen gebruiken bij het nemen van hun besluiten en bij hun sociale interactie. De uitdrukking 'handelende computers' moet metaforisch worden opgevat indien met handelen sociaal handelen is bedoeld. Deze computers lijken zelfstandig te handelen, omdat de sociale actoren door wie ze als middel worden gebruikt, er vaak geheel achter schuilgaan. Tenslotte, alleen sociale actoren kunnen een rechtspersoon vertegenwoordigen.

Dietz, J.L.G., Een reis door Kabouterland, Samsom Bedrijfsinformatie, Alphen aan den Rijn, 1996, ISBN 90 14 05327 4.

Habermas, J., Theorie des kommunikativen Handelns, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 1981, ISBN 3 518 11502 2.